

ТЕРИТОРІЯ ДУНАЙСЬКОГО (НОВОРОСІЙСЬКОГО) КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

«В південно-східній частині Бессарабії, посередині Акерманського повіту, на пустинних, маловодних степах Буджака, де до кінця минулого століття кочували дикі орди ногаїв, тепер оселено Новоросійське козацьке військо.

Військові землі розкидані по повіту на 7 ділянках, відділені один від одного поміщицькими землями та землями, що належать відомству державного майна. Простір Буджака, де знаходяться козацькі ділянки, являє собою пустелю; подалі від селища око подорожуючого марно буде шукати об'єкт, на якому зупинити свій погляд — піде ні одного деревця, навіть курганів, цих свідків далекого минулого не видно в цих місцях. Однак, по шляхам вже помітно життя...

Верств 20 такої дороги — і з'являється оброблене поле. Запах паленого бур'яну, та собаче гавкання повідомляють про близькість житла: ось винзу, біля річки, котра в сухе літо перетвориться в незначний струмок, якщо не висохне зовсім, розкидані чамурові хатинки якого-небудь хутору, або гарні будиночки, розміщені прямими лініями, що нагадують військові поселення... Це — станиці Новоросійського козацького війська»¹. Таку досить об'єктивну характеристику території війська давав капітан генерального штабу А. Защук.

Дійсно, в зв'язку з особливостями формування, зокрема включення у військо різних категорій населення: козаків Усть-Дунайського Буджацького війська, задупайських запорожців, відставних солдат, державних селян і коронних циган, селища яких розміщувались в різних частинах Акерманського повіту, воно не мало безперервної території. Станиці Дунайського війська були розташовані черезсмужно з селами державних селян та колоніями іноземних поселенців. Все це спричиняло для війська цілу низку незручностей, в тому числі і в землекористуванні.

Спочатку в Дунайське військо були включені три стани-

ці, котрі нараховували 19326 десятин землі: Акмангіт (тепер с. Білолісся Татарбунарського району Одеської області) — 4596 десятин 825 кв. сажень (1 десятина=2400 сажень==1,09 га), Старокозачя (тепер Білгород-Дністровський район Одеської області) — 4977 десятин, Волоптірівка (тепер район Штефан Воде, Молдова) — 9753 десятин 1130 кв. сажень².

В зв'язку з тим, що в військо під час його формування мали переселятися родини, які раніше мешкали в інших населених пунктах Бессарабії, земель в цих трьох станціях виявилося недостатньо. Намагаючись виправити положення, командуючий Дунайськими козацькими полками осавул М. Немчиків в квітні 1833 року подав рапорт графу М. С. Воронцову. Немчиків пропонував відмежувати трьом станціям 13123 десятини 1050 кв. сажень від суміжних з ними селищ Фараонівка, Іванівка, Молдавка, Черіченка, Петрівка, ділянка № 61. Крім того відвести в паланських, чобручських плавнях ділянки для сінокоосу, берег лиману, а саме романську косу до р. Турунчук, для рибальства та ділянку лісу з Акерманського повіту біля р. Дністер³. Однак, підтримки цей проект не одержав.

Проте, намагаючись поповнити військо, розширити його землезабезпечення уряд в 1836 році приєднав до Дунайського війська п'ять селищ: Михайлівку, що мала 3810 десятин, Ново-Троїцьке — 1880, Миколаївку — 4035 десятин, Костянтинівку — 1483, Петрівку — 1542 десятин (тепер в Білгород-Дністровському, Кілійському, Саратському районах Одеської області)⁴. Крім того, ще 3877 десятин 1715 кв. сажень з суміжних селищ Ганкишли, Паланки і ділянки Мечеть, і було повернено 1082 десятин випадково утриманих від ст. Петрівка Бессарабською казенною палатою⁵.

Однак, землі все ж не вистачало. В цей час постає питання про поселення в військо коронних циган. З приводу цього начальник Дунайського війська полковник Зверев писав: «Дунайські козаки дуже потребують землі і не має можливості оселити на військових землях більш 400 родин тих, хто ще не переселився і мешкає в різних місцях Бессарабії, Херсонській та Подільській губерніях»⁶.

В серпні 1837 року Дунайському війську було надано 738 десятин 1065 кв. сажень «зайвої» землі від циганських селищ Фараонівка та Каїри⁷ (останнє — с. Крива Балка, обидва в Саратському районі Одеської області).

Подальше клопотання про земельне довольство Дунайського війська перед Міністерством військових поселень взяв на себе наказний отаман С. Т. Василевський. Для цього в 1838 році він спеціально їздив до С.-Петербургу⁸.

Василевський пропонував надати війську зайву землю с. Дивізія, ділянку F від земель генерал-майора Черемісінова, болгарські колонії Кулевка та Комчик, навіть з їх мешканцями, якщо воці погодяться стати козаками; ділянки № 63, 83, що були відведені під поселення циган. Всього 15979 десятин. Відповіддю на це клопотання було надання Дунайському війську біля 4 тис. десятин, що приєдналися до трьох станиць, в котрих стало: Акманіті — 11451, Волонтирівці — 10119 та Старокозачій — 6925 десятин. Військове відомство радило також приєднати коронних циган, що і було зроблено в 1839 році. Таким чином, до війська увійшли села Фараонівка та Каїри, де було відповідно 4970 десятин 1800 кв. сажень і 5023 десятин 1880 кв. сажень. Для поселення кочуючих циган Бессарабії надавалися сім казенних ділянок в Акерманському повіті в розмірі 11830 десятин 1990 кв. сажень⁹: № 6, 63 (Станіславка), № 69 і 71 (Семінівка або Бакчалійська), № 66 і 77 (Салик), № 83 (Парапарі).

Однак, всіх коронних циган оселити в війську, перш за все через недостатню кількість землі, не вдалося.

Таким чином, до середини 40-х років XIX ст. військова земля складала 63872 десятин. Для забезпечення ж необхідними ділянками козаків та офіцерів війську необхідно було не менш 105 тисяч десятин землі¹⁰.

До прийняття «Положення про Дунайське військо» в 1844 році дефіцит землі козацького юрту складав більш 40 тис. десятин. Через недостатню кількість землі та необхідних угідь, в цей час, поза межами війська, окрім циган мешкало 264 козацьких родини, що було дозволено новооросійським та бессарабським генерал-губернатором в березні 1840 року¹¹. Все це понукало військову адміністрацію неодноразово звертатися до урядових органів з питанням про розширення території війська. Однак, до середини 40-х років вільного земельного фонду в Бессарабії практично не залишилось. Тому адміністрація Дунайського війська намагалась збільшити військові землі за рахунок включення суміжних селищ державних селян.

В 1847 році в зв'язку з труднощами, що виникли з відправкою на Кавказ Дунайського полку, наказний отаман

М. М. Тухачевський подав проєкт розширення військових земель. Він пропонував приєднати до війська села Роцу, Ганкишла, Паланка, Тудорово, Кокмази, Каплани, Іванівку, Цариганку, Карамахмет, Васиївку, Покровку, Жебрієни, Вилково, Кислицю в Акерманському та Ізмаїльському повітах, дунайські острови Леті та Четал «зі всіма угіддями, плавнями, лісами та водами» і передати війську бессарабські соляні озера. Одночасово, з метою зменшити земельний голод пропонувалось дозволити придбання нерухомого майна поза військовою територією. Отаман намагався зацікавити уряд тим, що в разі позитивної відповіді на його пропозиції військо взмозі буде виставити на кордон від Акерману до Скуляні чотири полки і комплектний полк відправити на Кавказ¹².

Однак, урядового схвалення цей проєкт не отримав. В 1850 році в такому напрямку діяв наказний отаман О. А. Шостак, але теж безрезультатно. Не випадково О. А. Шостак відмічав: «За бідністю військових обивателів, нестачею землі і відсутністю угідь, котрими користуються інші козацькі війська в імперії, як: лісів, рибного лову тощо, не одна з частин господарства Дунайського війська не змогла бути посилена, покращена та сприяти його добробуту»¹³.

Надії військової адміністрації на позитивне вирішення питання про збільшення козацького земельного юрта поживилися в 1855 році під час Кримської війни, що пов'язувалось з зацікавленістю командування Південної армії в розширенні військових контингентів. Скориставшись цим наказний отаман І. Є. Гангардт на початку 1855 року запропонував проєкт розширення території війська. На початку він досить повно та об'єктивно характеризував його положення. І. Є. Гангардт писав: «Землі дунайців розкидані на величезному протязі між Бендерами та Кілією; клантиками, що роз'єднуються широкими черезполосицями, лишаючи козаків будь-якої змоги допомагати один одному в польових роботах та збиранні врожаю. Вони (землі) склалися з голих степів, без всіляких угідь, а якщо і є десь під самою садибою очерет або рибне ловище, то вони контрактвані в палаті державного майна євреями, і козак, за своєю бідністю, не взмозі сплачувати за жидівською таксою за матеріали для покрівлі, за рибу для пісної їжі»¹⁴.

Вихід із такого положення наказний отаман бачив в передачі війську земель «шаганських, вилковських та інших прибрежних з островами в гирлі», що дало б змогу, на його

думку, звільнити казну від допомоги козакам, сприяло б «процвітання» війська. Це дозволило б поставити армії «п'ять бравих полків» та «пішу міліцію». Ці аргументи І. Є. Гагардт наводив 13 лютого 1855 року в розмові з командуючим Південною армією М. Д. Горчаковим в Кишиневі, в зв'язку з необхідністю переселення козаків за Буг в разі вторгнення ворога в Бессарабію. Однак, і М. Д. Горчаков, і поворосійський та бессарабський генерал-губернатор Н. Н. Анненков відхиляли пропозицію отамана, а Горчаков навіть зневажливо заявив, що цього «цигани і запорожці не стоять»¹⁵.

Подальші події ще більше погіршили земельне забезпечення козаків. За Паризьким миром 1856 року від Росії відходила південно-західна придунайська частина Бессарабії. На цій території розташовані були станиці Миколаївка, Ново-Троїцьке, хутор Парাপарі і декілька земельних ділянок Дунайського козацького війська, загальною площею 15406 десятин 1570 кв. сажень. Ці землі уряд дозволив продати приватним особам. Так, ст. Миколаївка, х. Парাপарі (діл. № 83), ділянка № 75 (Салік) — продані ізмаїльському купцю Грудському; діл. № 63 (Станіславка) та діл. № 69, 71 (Семенівка, або Бакчалійська) — шабському колоністу Тардену¹⁶.

На втравані гроші було придбано для війська у поміщика Костянтина Зіро містечко Байрамчу (станція Миколаївка-Новоросійська), що мало 6133 десятини¹⁷. Таким чином, Дунайське військо втратило біля 9 тис. десятин, що поглибило земельний голод. Військова територія в 1858 році нараховувала 56084 десятини 1901 кв. сажень. Після надання паїв офіцерам, козакам залишилось лише по 8 десятин в наділ, що офіційно визнавалось «дуже недостатньо для хліборобства та сінокосу». В 1857 році було відрізано до 5 тис. десятин для офіцерських довічних ділянок. Гостроти земельному питанню додавало ще й те, що всі станиці з часу приєднання до війська, користувалися землею не рівно, а за кількістю населення в кожній. Тому, в малозаселених станицях припадало до 11 десятин на родину, а в багатозаселених тільки 8 десятин.

Враховуючи це, Військове правління вжило заходів, щоб виправити таке становище: на протязі 1857—1859 років було переселено 311 родин в малозаселені станиці і хутори, а також був зроблений новий розподіл землі між станицями. До станиці Волонтирівка було додано 358 десятин 2170 кв.

сажень земельного фонду від хутора Фараонівка, а до станції Старокозачя — 903 десятини 1327 кв. сажень від хутора Петрівка¹⁸.

Все це знов примусило наказного отамана І. Є. Гангардта звернутися в 1860 році до новоросійського та бессарабського генерал-губернатора О. Г. Строганова з проханням підтримати перед урядом проект розширення військових земель. Це було тим більш необхідно, що влітку 1858 року в станціях відбувалися хвилювання, пов'язані з нестачею землі. На цей час, оскільки Придунайські землі, на які претендувало військо, опинилися в складі Молдавського князівства, Військове правління пропонувало розширити земельний фонд за рахунок частини території колоній іноземних поселенців, що залишилися в Росії після того, як самі колонії опинилися в Молдавії. Всього ці ділянки від болгарських колоній Табакі та Болград, Конгаз та Фонтіна-Дзнілор складали 21055 десятини землі¹⁹. Таким чином земельний фонд війська складав би біля 77500 десятин. На думку отамана, без додаткової землі козаків «ніколи не вийдуть з бідності».

Проте, цей проект не було схвалено і кількість земельного фонду залишалась незмінною до ліквідації війська в 1869 році²⁰. Недостатня кількість землі в подальшому самим негативним чином позначалась на землеволодінні козаків, що перейшли в стан селян-землевласників. В 1886 році мешканці села Старокозаче, зокрема, скаржились, що багато з них «залишилось без землі або наділені нею в значно меншому розмірі, ніж користувались раніше»²¹.

Військова земля являла собою, в основному, підвійний степ без необхідних угідь та водних деурсів. Статистичний опис Дунайського війська теж відмічав особливості його земель: «Озера, річки та рукава зовсім не пролягають по військовій землі». «Річка Сарата, що протікає в ст. Волонтирівка і Акманіт в достатку лише навесні, влітку ж зовсім висихає, якщо не цілком, то до того, що залишається лише мізерний струмок. Така ж річка протікає й біля ст. Старокозачя. За недостатком води мешканці примушені викопувати криниці, що ледве задовольняють необхідним потребам»²² — зазначалось в іншому військовому документі. Для розливу водних джерел військова адміністрація клопотала про приїзд до станцій з м. Кишиніва фахівця з цих питань грека Суюдджи²³. Загалом слід зазначити, що таке складне становище з територією в Дунайському війську, перешкоджало нормальному веденню козацького господарства.

ПРИМІТКИ

1. Защук А. Бессарабская область.//Материалы для географии и статистики. — СПб., 1862. — Ч. 1. — С. 529.
2. История Молдавии: Документы и материалы. — Т. 3: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. — Ч. 2. — Кишинев, 1969. — С. 152—153.
3. Філія Державного архіву Одеської області в Ізмаїлі (далі — ФДАОО в Ізмаїлі). — Ф. 755. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 2—4, 35—35 зв.
4. Російський державний військово-історичний архів (далі — РДВІА). — Ф. 4л. — Оп. 138. — Спр. 87. — Арк. 25, 52.
5. Національний архів Республіки Молдова (далі — НА РМ). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 4331. — Арк. 1—6 зв.; Полное собрание законов Российской империи. Собрание II. — 1836. — СПб., 1837. — Т. IX. — № 9459.
6. ФДАОО в Ізмаїлі. — Ф. 755. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 1.
7. Положение крестьян и крестьянское движение... — С. 177—178.
8. РДВІА. — Ф. 4л. — Оп. 138. — Спр. 87. — Арк. 10—15, 51—51 зв., 60, 63.
9. ФДАОО в Ізмаїлі. — Ф. 755. — Оп. 1. — Спр. 39. — Арк. 83—85.
10. Андупов И. А. Аграрные отношения на юге Бессарабии. 1812—1870. — Кишинев, 1978. — С. 45.
11. Положение крестьян и крестьянское движение... — С. 303.
12. ФДАОО в Ізмаїлі. — Ф. 755. — Оп. 1. — Спр. 157. — Арк. 29—30.
13. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 32.
14. ФДАОО в Ізмаїлі. — Ф. 755. — Оп. 1. — Спр. 145. — Арк. 17.
15. Там само. — Спр. 157. — Арк. 37—39.
16. РДВІА. — Ф. 481. — Спр. 469. — Арк. 169 зв.; Центральный державный архив Украины в м. Києві. — Ф. 245. — Оп. 2 — Спр. 62. — Арк. 44, 112.
17. ДАОО. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 26—26 зв.
18. Защук А. Военное обозрение Бессарабской области.//Материалы для военной географии и военной статистики. — СПб., 1863. — С. 158—159.
19. ФДАОО в Ізмаїлі. — Ф. 755. — Оп. 1. — Спр. 169. — Арк. 71—72.
20. Там само. — Спр. 176. — Арк. 1—5; Положение крестьян и крестьянское движение... — С. 595—596; РДВІА. — Ф. 4л. — Оп. 36, 1 ст. 4 від. — Спр. 13 за 1869 р. — Арк. 28 зв., 29.
21. ДАОО. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1543. — Арк. 24—26 зв.
22. ФДАОО в Ізмаїлі. — Ф. 755. — Оп. 1. — Спр. 39. — Арк. 85; РДВІА. — Ф. 4л. — Оп. 139. — Спр. 87. — Ч. 3. — Арк. 10 зв.
23. НА РМ. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 2244. — Арк. 85—85 зв.